

Οι θεωρητικές προϋποθέσεις του ναζιστικού οράματος για την παιδαγωγική

γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ*

Το ναζιστικό φαινόμενο για να γίνει κατανοητό πρέπει να τοποθετηθεί στη βάση μιας ευρύτερης κοσμοθεωρητικής θεμελίωσης. Οι ρίζες του ναζισμού για την ανωτερότητα της φυλής, το μυστικισμό των εθνοφυλετικών σχέσεων και το μιλιταρισμό αγγίζουν ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών παραδόσεων, οι οποίες ερμηνεύουν την ιστορικότητα του φαινομένου. Ο κοινωνικός δαρβινισμός, η νιτσειϊκή φιλοσοφία και η εθνικιστική παράδοση του Volkisch συγκροτούν το υλικό και νοητικό πλαίσιο που δεν εξαυλώνουν προφανώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εθνικοσοσιαλισμού στον Μεσοπόλεμο. Στα όρια αυτής της προβληματικής, η ναζιστική παιδαγωγική υπερβαίνει τα θεσμικά χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης και αποκτά μια ευρύτερη διάσταση για τη διάπλαση του ανθρώπου. Η ναζιστική παιδαγωγική επιχειρήσε με πρωτοφανή αποτελεσματικότητα να μετασχηματίσει την αντίληψη για το άτομο και τη ζωή και να προετοιμάσει τη νεολαία για τον επερχόμενο πόλεμο.

Εισαγωγή

Αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας είναι η διερεύνηση των αρχών της

παιδαγωγικής του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος, ιδιαίτερα μετά την άνοδό του στην εξουσία στη Γερμανία. Ο παραπάνω στόχος υπηρετείται από δύο κομβικά ερωτήματα: Ποιες είναι οι θεωρητικές παραδόσεις στις οποίες θεμελιώνεται το παιδαγωγικό όραμα του ναζισμού; Πώς

j * Δάσκαλος – διδάκτορας Παιδαγωγικής

επιδρά η κοινωνικοπολιτική συγκυρία στη διαμόρφωση και υλοποίηση των αρχών αυτών;

Τα παραπάνω ερωτήματα κρίνονται κρίσιμα για την κατανόηση του κοινωνικού και ψυχολογικού εδάφους πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε η ναζιστική παιδαγωγική. Βασική επιδίωξη της παρούσας εργασίας είναι η τεκμηρίωση της θέσης ότι ο ναζισμός –και τα πεδία στα οποία εξειδίκευσε τις πολιτικές του– δεν αποτέλεσε ένα τυφλό κίνημα βίας αλλά βασίστηκε σε θεωρητικό σχέδιο με διαμορφωμένο προσανατολισμό.

Θεωρούμε πως η συγκεκριμένη παρέμβαση για την υπόθεση της ναζιστικής παιδαγωγικής μπορεί να φωτίσει τις σημερινές εξελίξεις στη χώρα μας και αλλού, συμβάλλοντας στην αποδόμηση ιδεολογικών κατασκευών που εξισώνουν τη βαρβαρότητα με τα αντίθετά της. Η ανάγκη διερεύνησής της προέκυψε από την ίδια την κοινωνικοπολιτική συγκυρία και την εμφάνιση νεοναζιστικών τάσεων στην ελληνική κοινωνία, που είχε ως αποτέλεσμα την εδραίωση στο ελληνικό κοινοβούλιο πολιτικής οργάνωσης που εμπνέεται από τα οράματα του χιτλερισμού. Υποστηρίζουμε πως η ίδια η κοινωνικοπολιτική συγκυρία, το ιδεολογικό ξεθάμπωμα της κοινωνικής ζωής, η αναβάθμιση της καθημερινής εμπειρίας σε στοχασμό λειτούργησαν ως κίνητρα που βρίσκονται πίσω από την επιλογή να διερευνηθεί η συγκεκριμένη θεματική.

Το άμεσο παρελθόν

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος τελειώνει στις 11 Νοεμβρίου 1918 με την υπογραφή της ανακωχής στην Κομπιέν. Λίγους μήνες μετά ακολουθεί η υπογραφή της συνθήκης των Βερσαλλιών. Η Γερμανική Αυτοκρατορία έχει καταρρεύσει και τα συμβούλια των εργατών και των στρατιωτών εκφράζουν σε πολλές πόλεις την πραγματική εξουσία, αν και η εξέλιξη αυτή δεν σηματοδοτεί την ωρίμανση των διεργασιών για την κατάληψη της εξουσίας από τους σοσιαλιστές. Η ρήξη που πραγματοποιείται δημιουργεί την απα-

τηλή πεποίθηση στις επαναστατημένες μάζες πως έχουν αναπτυχθεί οι επαρκείς όροι για την καταστροφή της παλιάς κρατικής μηχανής (Harman, 1985: 47). Λίγο αργότερα, κι ενώ οι κοινωνικές αντιθέσεις οξύνονται, στις 5 Ιανουαρίου 1919 ιδρύθηκε στη Γερμανία ένα μικρό πολιτικό κόμμα, το Γερμανικό Κόμμα των Εργατών. Το 1921 μετονομάζεται σε Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Κόμμα των Εργατών με πρόεδρο τον Χίτλερ. Στα χρόνια που ακολουθούν η πολιτική Ευρώπη είναι εγκλωβισμένη ανάμεσα στο παλιό που είχε πεθάνει και στο νέο που δεν μπορούσε να γεννηθεί. Οι οικονομίες είχαν καταστραφεί, ο πληθωρισμός εκτοξεύθηκε σε δυσθεώρητα επίπεδα, η έλλειψη τροφίμων και βασικών ειδών δυσχέραινε την ίδια τη ζωή. Η εμπειρία του πολέμου (αλλά και οι όροι των συνθηκών που σφράγισαν το μεταπολεμικό τοπίο, θα συμπληρώναμε εμείς) δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση του ναζισμού (Paxton, 2006: 47).

Σύμμαχοι του ναζισμού σε αυτή την προσπάθειά του να βγει στο προσκήνιο ήταν οι φιλελεύθεροι και οι συντηρητικοί. Αρχές του 20ού αιώνα οι φιλελεύθεροι πίστευαν στην ελευθερία και στην ισότητα αλλά για τη μορφωμένη μεσαία τάξη. Ουσιαστικά, ήταν προσκολλημένοι στα προτάγματα της Γαλλικής Επανάστασης, μόνο που αυτά δεν αφορούσαν την εργατική τάξη που είχε κάνει την εμφάνισή της οργανωμένα πια το 19ο αιώνα. Από την άλλη, οι συντηρητικοί επιθυμούσαν τάξη και ηρεμία για να διασφαλιστούν οι κληρονομημένες ιεραρχίες στον πλούτο και στην αριστοκρατική καταγωγή. Οι συντηρητικοί πίστευαν πως ο κομμουνισμός ήταν χειρότερος από τον φασισμό. Η στάση τους απέναντι στη νέα εποχή διατυπώνεται πολύ χαρακτηριστικά στον *Γατόπαρδο* του Λουί Βισκόντι από τον εκπρόσωπο μιας παρηκμασμένης οικογένειας πως «αν θέλουμε τα πράγματα να μείνουν όπως έχουν, τότε πρέπει να αλλάξουν» (Paxton, 2006: 38-39).

Πολιτικά η Γερμανία προς το τέλος του 1918 καταργεί το μοναρχικό καθεστώς και μετατρέπεται σε κοινοβουλευτική δημοκρατία προσδοκώντας μία όσο γί-

νεται πιο ευνοϊκή λύση. Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης, όπως ονομάστηκε, ήταν το πρώτο δημοκρατικό πολίτευμα στη σύγχρονη Γερμανία, στη σκιά των σκληρών όρων που επέβαλαν οι διεθνείς συνθήκες. Τα κόμματα που τη στήριξαν ήταν το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το Κόμμα του Κέντρου και οι Φιλελεύθεροι, ενώ αμφισβητήθηκε από τους ναζί και το Κομμουνιστικό Κόμμα για διαφορετικούς φυσικά λόγους. Τα πολύπλευρα αδιέξοδά της οδηγούν στην πτώση της και στην άνοδο στην εξουσία του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος. Στις 30 Ιανουαρίου 1933 ο Χίτλερ ορίζεται καγκελάριος από τον Χίντεμπουργκ. Λίγους μήνες μετά το Ράιχσταγκ αυτοκαταργείται ψηφίζοντας νόμο που παραχωρεί στον Χίτλερ την πλήρη εξουσία να κυβερνά χωρίς τη συναίνεση της Βουλής (Winkler, 2013: ix).

Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε την κρίση του 1929 που επηρέασε βαθιά τη γερμανική οικονομία. Η κρίση προκάλεσε απέχθεια προς το κοινοβουλευτικό σύστημα, γέννησε κοινωνικά και προσωπικά αδιέξοδα καθώς και έλλειψη κάθε προοπτικής. Ο αριθμός των ανέργων το 1932 ξεπερνά τα έξι εκατομμύρια. Στις εκλογές του Νοέμβρη του 1932 το ποσοστό των ναζί πέφτει από το 37,5 στο 33%, ενώ το ΚΚΓ ανέβηκε στο 17% (στο ίδιο: 360-361). Οι απεργίες που οργανώνονται κλονίζουν την οικονομία. Η βιαιότητα βιομηχανία θεωρεί ότι η κατάσταση εξελίσσεται απειλητικά. Μερικούς μήνες αργότερα ο Χίτλερ παίρνει το χρίσμα του καγκελάριου και στη συνέχεια κυβερνά χωρίς να λογοδοτεί στο κοινοβούλιο.

Συνοπτικά, αυτό είναι το ιστορικό φόντο μέσα στο οποίο εμφανίζεται και εξελίσσεται ο ναζισμός. Όμως, τα σπέρματα που τον γέννησαν προϋπάρχουν.

1. Οι φιλοσοφικές και επιστημονικές προϋποθέσεις

Στην ενότητα αυτή θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα που θέσαμε αρχικά και αφορά τις θεωρητικές προϋποθέσεις εμφάνισης του ναζισμού στο

ιστορικό προσκήνιο. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό τεκμηριώνει τον ισχυρισμό ότι το ναζιστικό φαινόμενο δεν συγκροτήθηκε στη βάση μιας λογικής *κινήματος του δρόμου*, το οποίο ασκεί τυφλή βία στους αντιπάλους του, αλλά στη βάση ενός συνολικού πλαισίου φιλοσοφικών, πολιτικών και επιστημονικών αρχών, οι οποίες στήριξαν τον προσανατολισμό του και θεμελίωσαν το συγκεκριμένο εγχείρημα. Ωστόσο, θα συνηγορήσουμε πως η σχέση θεωρητικού σχεδίου και μετάβασης στη ζωντανή εμπειρία συνιστά μία γραμμική σχέση μηχανιστικά υλοποιήσιμη. Θεωρούμε όμως ότι υπήρχε ένα πλαίσιο αρχών το οποίο γεννήθηκε στα σπλάχνα του 19ου αιώνα και πέρασε στο επίπεδο της νικηφόρας έκβασης το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Κοινωνικός δαρβινισμός

Τα στοιχεία που συγκροτούν τον πυρήνα του γερμανικού ναζισμού πρέπει να ανιχνευθούν στην οικονομική ιστορία και στην κουλτούρα της Ευρώπης, ιδιαίτερα κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, σε μια περίοδο-τομή που μεταβάλλει την ίδια την αίσθηση της πραγματικότητας. Η θέση αυτή δεν αγνοεί την αξιοποίηση του ναζισμού ως δύναμη κρούσης από τα πιο επιθετικά κομμάτια του κεφαλαίου μπροστά στο σοσιαλιστικό «κίνδυνο» που γέννησε η Οκτωβριανή Επανάσταση. Σχετικός με τα προηγούμενα πρέπει να θεωρείται ο ρόλος του κοινωνικού δαρβινισμού. Ας παρακολουθήσουμε αυτή τη σχέση από κοντά.

Το 1859 ο Δαρβίνος δημοσιεύει το βιβλίο *On the Origin of the Species*. Στη μελέτη αυτή διατυπώνεται ένας γενικός νόμος της ζωής. Πρόκειται για ένα είδος βιολογικής θεωρίας που καταπιάνεται με την ύπαρξη και εξέλιξη των ειδών. Ο Δαρβίνος ισχυρίζονταν πως οι γενετικές παρεκκλίσεις στους οργανισμούς συγκροτούν μέσα σε μεγάλη χρονική κλίμακα παγιωμένες δομές κληρονομικότητας. Η εξέλιξη των ειδών θα προσδιοριστεί από κληρονομικούς παράγοντες

αλλά και από διαμεσολαβήσεις γενετικές μεταλλάξεων, οι οποίες ανασυνθέτουν την οργανικότητα σε συγκεκριμένες περιβαλλοντικές συνθήκες. Ο Δαρβίνος ονομάζει τη διαδικασία αυτή *φυσική επιλογή*, η οποία σε μεγάλη χρονική κλίμακα εξέλιξης θα προκαλέσει τη δημιουργία νέων ειδών, ενώ άλλα θα τα οδηγήσει σε εκφυλισμό και αναπόφευκτα στην εξαφάνιση (Darwin, 1927: 61, 78).

Η δημοσίευση του βιβλίου του, σε μια εποχή που κυριαρχεί η «θετική» έρευνα ως αποτέλεσμα αλλαγών στις δομές της ζωής, ασκεί ιδιαίτερη επίδραση και στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Οι κοινωνικοί επιστήμονες αναζητούν τους γενικούς νόμους της πολιτισμικής εξέλιξης στα πορίσματα της δαρβινικής θεωρίας. Δεν είναι συμπτωματικό που η φράση «επιβίωση του ισχυρότερου» δεν αποδίδεται στον Δαρβίνο, αλλά στον Άγγλο κοινωνιολόγο Herbert Spencer, ο οποίος κατέληξε στο συμπέρασμα πως η εξέλιξη του φυσικού κόσμου και η ανάπτυξη του ανθρώπινου πολιτισμού διαγράφουν ανάλογες τροχιές (Hawkins, 1997: 86). Οι διανοητές της εποχής θα ενσωματώσουν στις κοινωνικές επιστήμες ιδέες και μεθοδολογικές αρχές από τις φυσικές επιστήμες και τη βιολογία. Ένας από αυτούς, ο Thomas Rowe Edmond (1803-1889), θα υποστηρίξει ότι η φύση εξασφαλίζει εκείνους τους νόμους, οι οποίοι με νομοτελειακό τρόπο εξελίσσουν και βελτιώνουν το ανθρώπινο είδος. Μια τέτοια ανάλυση εξηγεί τον πόλεμο ως αγώνα για την επιβίωση του ισχυρότερου. Ο Edmond προβάλλει το πρότυπο μιας κοινωνίας που θα αποτελείται από υγιείς οργανισμούς, μιας «καθαρής» κοινωνίας (στο ίδιο: 55). Ένας άλλος διανοητής της εποχής, ο Patrick Matthew (1790-1874), θα δουλέψει πάνω στην ιδέα της δύναμης και της προσαρμογής των οργανισμών στις προϋπάρχουσες περιβαλλοντικές συνθήκες. Ο Matthew θα χαρακτηρίσει την αποικιοκρατία έκφανση του φυσικού νόμου της πολιτισμικής υπεροχής συγκεκριμένων εθνών πάνω σε άλλα έθνη που αδυνατούν να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες της ιστορικής εξέλιξης (στο ίδιο: 57).

Ωστόσο, το όνομα, που για πολλούς είναι συνώνυμο με τον κοινωνικό δαρβινισμό, είναι αυτό του Άγγλου φιλοσόφου Herbert Spencer που ήδη αναφέραμε. Τα είδη θα επιχειρήσουν να εξασφαλίσουν πρόσβαση στις πηγές που παρέχει η φύση με τρόπο ανταγωνιστικό, έγραφε ο Spencer. Υποστήριζε με συνέπεια τη θέση πως η επιβίωση του ισχυρότερου ήταν μια γόνιμη διαδικασία κατά την οποία τα κατώτερα είδη έδιναν τη θέση τους σε ανώτερα είδη. Το έργο του βασίζεται σε μια κρίσιμη επιστημονική παραδοχή: Η φύση διέπεται από τη διαδικασία των ακατάπαυστων αλλαγών. Μία κίνηση από το ομοιογενές στο ετερογενές και από το αόριστο στο καθορισμένο. Οι οργανισμοί ενταγμένοι στις εξελικτικές διαδικασίες πασχίζουν για ισορροπία και προσαρμογή. Ακολουθούν τις περιβαλλοντικές αλλαγές, γιατί διαφορετικά θα χαθούν. Ο Spencer θα υποστηρίξει, μέσα σε αυτή την αναγκαία προσαρμογή, ότι οι επιτυχείς μεταλλάξεις μεταδίδονται βαθμιαία από γενιά σε γενιά, συσσωρεύουν χαρακτηριστικά που σε περιόδους αυτής της διαδρομής παγιώνονται και συμβάλλουν στη εξέλιξη των ειδών.

Ο Spencer δεν θα περιορίσει τα συμπεράσματά του στο φυσικό κόσμο. Η σκέψη του θα κινηθεί στο επίπεδο των κοινωνικών και οικουμενικών σχέσεων. Κρίσιμη συνθήκη της εισόδου της ανθρωπότητας σε υψηλότερα επίπεδα κυλτοούρας είναι ο πόλεμος. Πρόκειται για μορφή ανταγωνισμού η οποία συμβάλλει στην πρόοδο. Οπωσδήποτε ο Spencer έβλεπε αναλογίες ανάμεσα στα κοινωνικά συστήματα και στους βιολογικούς οργανισμούς και υποστήριζε ότι η σημασία της φυσικής επιλογής υποχωρούσε καθώς οι οργανισμοί εξελίσσονταν σε ανώτερα επίπεδα ζωής όπου απαιτούνταν μηχανισμοί αυτορρύθμισης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, υποστήριζε με συνέπεια τη θέση πως η επιβίωση του ισχυρότερου ήταν μια γόνιμη διαδικασία κατά την οποία τα κατώτερα είδη έδιναν τη θέση τους σε ανώτερα είδη (Spencer, 1896: 478). Ο Spencer θα διαμορφώσει το πολιτικό του σκεπτικό

με βάση τις αρχές του φιλελευθερισμού και του ατομοκεντρισμού. Θα υποστηρίξει ότι η μοναδικότητα του ατόμου θα ενισχύσει τα πολιτισμικά επιτεύγματα. Εκφράζει την πεποίθηση πως οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί οδήγησαν εξελικτικά σε ανεπτυγμένες και σύνθετες μορφές σκέψης και δράσης. Το πέρασμα σε συνθετότερα επίπεδα κοινωνικών σχέσεων εκφράστηκε από ανώτερες λειτουργίες της ατομικής διάνοιας (στο ίδιο: 501).

Η θεωρία του Δαρβίνου αναδεικνύει τις αρχές της ελευθερίας και του ανταγωνισμού αφού αποδεδειγμένα το άτομο από τις θεολογικές διδασκαλίες. Όμως, η ελευθερία συνεπάγεται και προσωπική ευθύνη. Αν κάθε άτομο είναι ελεύθερο, είναι και υπεύθυνο για τις επιλογές του. Αν κάποιος αποτύχουν είναι γιατί δεν προσαρμόστηκαν στις δοσμένες συνθήκες ή επειδή λειτούργησαν ανασταλτικά οι έμφυτες προδιαθέσεις τους. Η προστατευτική κοινωνία αυτές τις αδυναμίες τις συντηρεί και τις διαιωνίζει. Με βάση το προηγούμενο σκεπτικό, υποστηρίζουμε ότι στο σημείο αυτό συναντιούνται ο κοινωνικός δαρβινισμός και ο πολιτικός φιλελευθερισμός της εποχής που εξετάζουμε.

Στην περίπτωση της Γερμανίας, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η υποδοχή των ιδεών του Δαρβίνου στους κύκλους της ευρύτερης διανόησης ήταν ιδιαίτερα θερμή. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στον πιο αντιπροσωπευτικό υποστηρικτή των θέσεων αυτών, στο Γερμανό βιολόγο φιλόσοφο Ernst Haeckel (1834-1919). Ο Haeckel δεν απέρριπτε τις μεθόδους της ευγονικής, γοητευόταν από τον αντισημιτισμό και θεωρούσε τις εθνικές συγκρούσεις κινητήρια δύναμη της ανθρωπότητας. Η κληρονομικότητα, η προσαρμογή και η φυσική επιλογή αποτελούν τα εννοιολογικά εργαλεία που εξηγούν τα κοινωνικά φαινόμενα. Η φυσική επιλογή δεν περιορίζεται στη φύση, λειτουργεί και ανάμεσα στα έθνη. Είναι οι φυσικοί νόμοι που καθορίζουν το συσχετισμό δύναμης μεταξύ των εθνών και γι' αυτό καταλήγουμε να αποδεχόμαστε την απουσία ηθικών κινήτρων στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Η αποδοχή της υπερί-

σχυσης των ολίγων και η υπερπροβολή της ως στοιχείο συνυφασμένο με την ιστορική εξέλιξη τον τοποθετούν απέναντι από το σοσιαλιστικό πρόταγμα της κοινωνικής και ατομικής απελευθέρωσης. (Hawkins, 1997: 133-137).

Ο Νίτσε

Όταν ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος της Γερμανίας επισκέφθηκε το αρχείο του Νίτσε στη Βαϊμάρη. Ο συμβολισμός της κίνησης αυτής καθιέρωσε το Γερμανό φιλόσοφο ως προάγγελο του ναζισμού (Wolin, 2007: 72).

Για να κατανοήσουμε τη σκέψη του Νίτσε πρέπει να γνωρίζουμε τις ιστορικές συνθήκες στις οποίες γεννιέται και εξελίσσεται το έργο του. Προς το τέλος του 19ου αιώνα η διεθνής οικονομία γνωρίζει μια πρωτόγνωρη άνοδο, αυξάνοντας ωστόσο τον ανταγωνισμό των νεοειδρωθέντων εθνικών κρατών λόγω του άνισου χαρακτήρα της. Δύο δεκαετίες μετά, η Παρισινή Κομμούνια και η ενίσχυση των σοσιαλιστικών κινημάτων στη Γερμανία διαμορφώνουν τις εξελίξεις που επιδιδεινώνουν τα συστημικά αδιέξοδα. Την ίδια περίοδο, η πρόοδος των φυσικών επιστημών επηρεάζει συνολικά την ευρωπαϊκή σκέψη. Είναι η εποχή κατά την οποία η Ευρώπη γνωρίζει, σύμφωνα με τον Λένιν, τη γενικευμένη αντιδραστική γραμμή σε όλα τα επίπεδα της επιστημονικής σκέψης και της φιλοσοφίας συγκροτώντας το λεγόμενο *εμπειριοκριτικισμό*. Οι αστοί φιλόσοφοι διατείνονται πως είναι αδύνατο να γνωρίσουμε την πραγματικότητα. Απέναντι σε αυτή την τάση αναπτύχθηκε η θέση του Λένιν περί γνωσιοθεωρίας, σύμφωνα με την οποία οι γνώσεις μας για την πραγματικότητα δεν πρέπει να θεωρούνται κάτι έτοιμο και αμετάβλητο. Η προσέγγιση αυτή, που εμφορείται από την υλιστική φιλοσοφία, εξετάζει με ιδιαίτερη προσοχή το πέρασμα από την άγνοια στη γνώση και από τη μερική στην ολοκληρωμένη γνώση, πατώντας στην αντίληψη ότι υπάρχει ένας κόσμος αντικειμενικός και έξω από

τις υποκειμενικές προσλήψεις του ατομικού νου. Η γνώση αποτελεί μία διαδικασία εξέλιξης της σχετικής αλήθειας σε απόλυτη (Λένιν, 1986: 104, 140).

Σύμφωνα με τον Λούκατς, η νιτσεική φιλοσοφία συνδέεται με τη φάση της παρακμής των οραμάτων της αριστοκρατίας στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Από αυτή την παρακμή γεννιέται η επιθυμία μιας νέας δυναμικής ανασύνταξης μπροστά στο φόβο των μαζών που έχουν βγει στο προσκήνιο της ιστορίας. Αυτή την ανάγκη έρχεται να εκφράσει με το έργο του ο Νίτσε (Λούκατς, 1980: 13-14). Ο κεντρικός άξονας του έργου αυτού περιστρέφεται γύρω από τον σοσιαλιστικό κίνδυνο και την ανασυγκρότηση του γερμανικού ιμπεριαλισμού. Στο έργο του *Θέληση για δύναμη* θα προβλέψει πως η νέα βαρβαρότητα θα προκύψει ως απάντηση στις σοσιαλιστικές κρίσεις. Στην Ευρώπη παρατηρεί τα πρώτα στάδια της διαμόρφωσης μιας εκλεκτής ράτσας από την οποία θα προκύψει ο μεγάλος αρχηγός. Η ράτσα αυτή θα εδραιωθεί μόνο μέσα από τη βία και την επιθετικότητα. «Πού είναι οι βάρβαροι του 20ού αιώνα;», θα αναρωτηθεί. Ο Νίτσε εκτιμά ότι οι συνθήκες της παρακμής προμοδοτούν τη δυναμική της αγέλης για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, όμως ταυτόχρονα γεννούν και τις αντίρροπες δυνάμεις της νέας αριστοκρατίας που θα αναμετρηθεί με τον κίνδυνο των ριζικών αλλαγών (Νίτσε, 2014: 524, 555). Με πρωτοφανή διορατικότητα θα προβλέψει το τέλος της μικροπολιτικής και το άνοιγμα της ανθρωπότητας προς τους μεγάλους πολέμους: «Ο καιρός της μικροπολιτικής πέρασε, ο επόμενος αιώνας θα φέρει τον αγώνα για κυριαρχία σε όλη τη Γη, τον καταναγκασμό για μεγάλη πολιτική». Η εξέλιξη αυτή δεν μπορεί να υπάρξει δίχως τη συγκρότηση μιας νέας τάξης («κάστας», με τα λόγια του Γερμανού φιλοσόφου), η οποία θα αποκτήσει δύναμη και θα επιχειρήσει να υλοποιήσει τα σχέδιά της σε ορίζοντα χιλίων χρόνων (Νίτσε, 1999: 106). Οι θέσεις αυτές έχουν κοινές ρίζες με τις αριστοκρατικές αντιλήψεις των ντε Γκομπινό και Τσάμπερλεϊν, οι οποίες θεωρού-

νται ιδιαίτερα ελκυστικές στην Ευρώπη προς το τέλος του 19ου αιώνα, αλλά και σχετικές με τις μετέπειτα απόψεις του Ρόζενμπεργκ. Στον ορίζοντα αυτών των παραδειγμάτων, η φυλή αποτελεί σημείο-κλειδί στην επιβίωση των ειδών. Η συγκεκριμένη έννοια όμως δεν ταυτίζεται με τη γλώσσα ή την ιστορική συνείδηση, αλλά με το αίμα (Μοσε, 1976: 90). Στον *Ζαρατούστρα* η κεντρική φιγούρα της νιτσεικής σκέψης είναι ο «υπεράνθρωπος» (Λούκατς, 1980: 74). Πρόκειται για το ανώτερο στάδιο της ανθρώπινης εξέλιξης. Για έναν τύπο ανθρώπου ενισχυμένο από τις βιολογικές ιδιότητες και την εκπαίδευση, ο οποίος θα βγάλει την κυρίαρχη τάξη από την παρακμή. Αυτός ο τύπος ανθρώπου θεωρείται άξιος να ζει σε αντίθεση με τον αδύναμο που πρέπει να εξοντωθεί. Όπως παρατηρεί ο Λούκατς, η πάλη των τάξεων μεταμφιέζεται σε πάλη ανάμεσα σε φυλές. Η πάλη αυτή διεξάγεται ανάμεσα σε δυνατές και αδύναμες φυλές, ανάμεσα σε ανώτερους και κατώτερους. Κατά συνέπεια, οι διαφορές των κοινωνικών τάξεων εντοπίζονται σε βιολογικές και όχι σε κοινωνικο-ιστορικές βάσεις. Αφού οι ανισότερες έχουν βιολογικά θεμέλια, και ο νόμος αυτός εξηγεί όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής, για κάθε εποχή, τότε διαγράφεται το αναπόφευκτο της διατήρησης μιας τάξης πραγμάτων ανάμεσα στους «κυρίους» και στους «δούλους» (Λούκατς, 1980: 79).

Ο εθνικοσοσιαλισμός άντλησε στοιχεία από τη φιλοσοφία του Νίτσε επιχειρώντας να κάνει πράξη το δόγμα του καθολικού πολέμου και την αισθητική της καταστροφής. Οπωσδήποτε, το ναζιστικό καθεστώς επικεντρώθηκε σε αυτή την πλευρά του έργου του Νίτσε προσαρμόζοντάς την στα σχέδιά του¹. Με αυτό

1. Σε μία άλλη προσέγγιση του έργου του Νίτσε, διατυπωμένη από τον Φουκό, βρίσκουμε ότι ο Γερμανός φιλόσοφος ριζοσπαστικοποίησε την κριτική προς τα διαψευσμένα προτάγματα του Διαφωτισμού. Ο Νίτσε ξεσκέπασε, σύμφωνα με αυτή την κριτική, την αυτοκατάργηση του ορθού λόγου και την μετατροπή του σε δόγμα. Η αλήθεια των κρυφών του Διαφωτισμού ήταν η αλήθεια ενός συστήματος σκέψης με

τον τρόπο οι ναζί νομιμοποίησαν τις θεμελιώδεις αρχές της κοσμοθεωρίας τους και ανακάλυψαν ένα φιλοσοφικό ανάχωμα στην άνοδο του προλεταριάτου στη Γερμανία και διεθνώς. Όπως παρατηρεί ο Richard Wolin, ο πιο σκληρός πυρήνας της ναζιστικής μηχανής, τα ΕΣ ΕΣ, βρήκαν εξαιρετικά ενδιαφέρουσες τις θέσεις του Νίτσε για τον υπεράνθρωπο και την αυτοϋπέρβαση, καθώς επίσης και την προτροπή πως όλα επιτρέπονται στον ολοκληρωτικό πόλεμο (Wolin, 2007: 112). Η καταστροφή που ακολούθησε έγινε στο όνομα της επικράτησης των κυρίαρχων της Γης και των εκλεκτών Ευρωπαίων.

Volkisch και νέος ρομαντισμός

Η απήχηση που είχε ο εθνικοσοσιαλισμός τη συγκεκριμένη περίοδο στις πλατιές μάζες βασικά θα πρέπει να αποδοθεί στις συνέπειες του πολέμου και στα οικονομικά αδιέξοδα του κεφαλαίου στη συγκεκριμένη χώρα. Ωστόσο, αν και η αίγλη των ναζιστικών οραμάτων δεν αποτυπώνεται σε πολιτικό επίπεδο παρά μόνο τη δεκαετία του 1930, σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο οι ιδέες του ρατσισμού, του αντισημιτισμού και του απόλυτου ηγέτη (Φύρερ) προϋπάρχουν. Οι ραγδαίες εξελίξεις που μετασχημάτισαν τη γερμανική κοινωνία αυτή την περίοδο από ημιφεουδαρχική κοινωνία σε βιομηχανική δύναμη λειτούργησαν

εσωτερικές προκαταλήψεις και αντιφάσεις. Μία τέτοια οπτική δεν απαντά στο πρόβλημα της εξουσίας, αφού γίνεται και η ίδια εξουσία περιβαλλόμενη με το μανδύα της αντικειμενικότητας (Wollin, 2007: 87). Ωστόσο, αν η συγκεκριμένη κριτική δεν απαντά στην προτροπή που εκφράζει η νιτσεική σκέψη απευθυνόμενη προς την παρρηκμασμένη αστική τάξη να σταθεί στα πόδια της και να αντιμετωπίσει τον σοσιαλιστικό κίνδυνο. Αν τα προτάγματα του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης περί ισότητας και δικαιοσύνης διαψεύστηκαν, η απάντηση σε αυτή την αποτυχία δεν μπορεί να είναι η ιμπεριαλιστική βαρβαρότητα μιας εκλεκτής ράτσας. Όμως, μία συνολική αποτίμηση του έργου του Νίτσε υπερβαίνει τους οριζόντες του κειμένου μας και αποτελεί υπόθεση μιας άλλης ερευνητικής δουλειάς.

καταλυτικά στη διαμόρφωση των συνθηκών ζωής και της συνείδησης των ανθρώπων. Με αποκορύφωμα τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα ο κοινωνικός μετασχηματισμός που οδήγησε στην εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση έφερε στο φως προβλήματα άγνωστα μέχρι τότε στη γερμανική κοινωνία. Τα προβλήματα αυτά δημιούργησαν έντονη δυσπιστία προς τον εκσυγχρονισμό της νέας εποχής. Οι άνθρωποι βίωσαν ένα είδος απώλειας ενός πρακταλιστικού κόσμου. Αφού η νέα κατάσταση παρήγαγε ανασφάλεια, σύγχυση και κόπωση, αναζητήθηκαν στηρίγματα στο παρελθόν, στις γερμανικές παραδόσεις. Υπό το καθεστώς πρωτόγνωρης απειλής το συλλογικό υποκείμενο επιλέγει την παλινδρόμηση στο παρελθόν ως αποτέλεσμα της αδυναμίας του να χειριστεί με ώριμο τρόπο τέτοιες καταστάσεις. Τους μηχανισμούς αυτούς επιχειρεί να εκφράσει το κίνημα *Volkisch* (από το γερμανικό *Volk* [λαός]), το οποίο ουσιαστικά εξειδικεύει σε εθνικό επίπεδο ένα γενικότερο κλίμα απογοήτευσης και ανασφάλειας. Ωστόσο, υπερβαίνει την έννοια *λαός* με τη διαδεδομένη χρήση του όρου και εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτισμική οπτική· δηλώνει την ενότητα των ανθρώπων στη βάση μιας κοινής φύσης, ενός κοινού μύθου και σκοπού, που είναι η ανασυγκρότηση της σχέσης όλων των Γερμανών με την πατρογονική γη. Πρόκειται για την ιδέα ενός οργανικού εθνικού συνόλου που εδράζεται στην καθαρότητα του αίματος και της φυλής και στον αντισημιτισμό (διότι η Εβραίοι δεν έχουν δική τους γη) (Mosse, 1976: 7).

Το κίνημα *Volkisch* θα ενσωματώσει στην προοπτική του την παράδοση του ρομαντισμού και τη σχέση του τελευταίου με τη φύση. Η νοσταλγία του παρελθόντος αποτελούσε πάντα κρίσιμο στοιχείο στη ρομαντική σκέψη. Εξάλλου, ο ρομαντισμός εμπνέει ως μορφή πολιτισμικής διαμαρτυρίας απέναντι στον βιομηχανικό πολιτισμό και στη μηχανιστική σκέψη αρκετές δεκαετίες πριν εκδηλωθούν οι συγκεκριμένες τάσεις του γερμανικού εθνικισμού. Σύμφωνα

με τους Lowy και Sayre, η ρομαντική κριτική θεμελιώνεται στην εμπειρία της απώλειας ενός χαμένου κόσμου (2015: 13). Αν και η συζήτηση για τον ρομαντισμό απαιτεί μία ολόπλευρη προσέγγιση του φαινομένου η οποία θα κατανοεί την πολυπλοκότητα των θέσεών του, θα περιοριστούμε εδώ στη σχέση του με τον γερμανικό εθνικισμό. Ένα στοιχείο που τέμνει τα δύο ρεύματα είναι η επιστροφή στο μύθο μέσω της στρατηγικής επαναμάγευσής του κόσμου (στο ίδιο: 16). Ο ρομαντικός λόγος καλλιεργεί την απέχθεια για τη νεωτερική αλλοτρίωση και ευαγγελίζεται την αναβίωση των κοινοτικών μορφών κοινωνικής ζωής. Η ρομαντική κοσμοθεώρηση περιλαμβάνει ένα ευρύ πεδίο τυπολογίας. Ωστόσο, η συντηρητική και φασιστική εκδοχή του θα λέγαμε ότι προσιδιάζει στις τάσεις που εκδηλώνονται στη γερμανική κοινωνία κατά τη μετάβαση από τον 19ο στον 20ό αιώνα. Η φασιστική εκδοχή στρέφεται στη χρήση βίας για την αντιμετώπιση των εχθρικών τάσεων. Εδώ, η αντιπαράθεση δεν περιορίζεται στη διατύπωση θεωρητικής κριτικής ενάντια στον υπολογιστικό ορθολογισμό της νέας τάξης πραγμάτων, αλλά προχωράει στην ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών εναντίον του επικίνδυνου εχθρού: του φιλελευθερισμού και ιδιαίτερα του κομμουνισμού (στο ίδιο: 29).

2. Πολιτικές θέσεις

«Όταν η εδαφική έκταση του Ράιχ συμπεριλάβει όλους τους Γερμανούς, και αν έστω αποδειχθεί αδύνατο να τους θρέψει, τότε θα γεννηθεί η ηθική ανάγκη σ' αυτόν το λαό να κατακτήσει ξένες χώρες».

(Χίτλερ, 2006, 77)

Το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα οπωσδήποτε δεν διαμόρφωσε την πολιτική του στο εσωτερικό και στο εξωτερικό της χώρας με βάση όσα έγραψε ο Χίτλερ στο *Ο Αγών μου* το 1925. Όμως, η πολιτική και κοινωνική άνοδος του εθνικοσοσια-

λισμού δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς θεωρητικές εκτιμήσεις και στρατηγική. Ας δούμε μερικές πολιτικές σκέψεις του Χίτλερ όπως αυτές καταγράφηκαν στο *Ο Αγών μου* και προσδιόρισαν σε μεγάλο βαθμό και τις πολιτικές του κινήσεις.

Ο Χίτλερ αναζητούσε μια θεωρία πάνω στην οποία θα βασιζόταν όλο το εγχείρημα. Δίχως θεωρία δεν μπορούσε να πάει πουθενά. Ωστόσο, η θεωρία αυτή θα ήταν άχρηστη χωρίς ένα οργανωμένο κίνημα που θα ανέπτυξε δράση (Χίτλερ, 2006: 498). Η θεωρία θα φώτιζε τα μέσα και τους σκοπούς και το κίνημα θα είχε σαφείς προσανατολισμούς. Το πολιτικό του δόγμα ήταν ανάγκη να αποβλέπει σε σκοπούς ξεκάθαρους και προσιτούς. Το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα έπρεπε να θεμελιώνεται σε μια ρατσιστική θεωρία και είχε έναν αυστηρά συγκεντρωτικό χαρακτήρα με σφικτοδεμένη δομή. Ο εθνικισμός και η ράτσα δεν εξαρτώνται από τη γλώσσα και την κοινή ιστορία, αλλά από το αίμα (στο ίδιο: 525). Έτσι, απορρίπτεται ως μη γόνιμος ο αστικός εθνικισμός που υπερτονίζει την ενοποιητική σημασία της γλώσσας. Με βάση αυτή την παραδοχή, το κράτος γίνεται ο μηχανισμός που θα τελειοποιήσει τη ράτσα. Βασική πολιτική θέση είναι ότι το κράτος δεν αποτελεί σκοπό αλλά μέσο. Είναι το μέσο που οδηγεί στην ανάπτυξη μιας κοινωνίας πλασμάτων της ίδιας ράτσας σε συγκεκριμένο εδαφικό χώρο. Το κράτος αυτό θέτει ως προτεραιότητα την προάσπιση των αριστοκρατικών χαρακτηριστικών της Γερμανίας με όρους φυλετικής «καθαρότητας». Για τον εθνικοσοσιαλισμό το ρατσιστικό κράτος απονέμει τον τίτλο του πολίτη στους νέους με καλή υγεία και αφού έχουν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Το ιδανικό πολιτικό σύστημα είναι αυτό που εκχωρεί όλη την εξουσία και το βάρος των αποφάσεων σε ένα μόνο άτομο: εξουσία του ενός χωρίς περιορισμούς. Το πλήθος πρέπει να υπακούει τυφλά και αυτό δεν μπορεί να γίνει αν καλλιεργηθεί η αμφιβολία και η διερευνητική διάθεση. Η νίκη προϋποθέτει ισχυρό πολιτικό κόμμα και αναμφισβήτητη θεω-

ρία. Η θεωρία υπάρχει ανεξάρτητα από τη συγκυρία, δεν επιδέχεται δηλαδή καμιά τροποποίηση. Ο εθνικοσοσιαλισμός θα παλέψει ώστε ο γερμανικός λαός να μην πέσει στα χέρια του μαρξισμού (στο ίδιο: 682).

Ο εθνικοσοσιαλισμός πρέπει να συνδυάζει το φιλοσοφικό υπόβαθρο και τη δύναμη. Η σχέση αυτή διαμεσολαβείται από τη φανατική πίστη που νομιμοποιεί ακόμη και τα πιο ακραία μέσα. Πριν το 1933 ο Χίτλερ δήλωνε ότι ο συνδικαλισμός δεν αφήνει αδιάφορους τους εθνικοσοσιαλιστές. Ένα ναζιστικό σωματείο οφείλει να συμβάλλει στην ενίσχυση του εθνικού κεφαλαίου. Ο ναζιστής εργάτης πρέπει να ταυτίζει τα συμφέροντά του με την εθνική του οικονομία. Εργάτες και εργοδότες πορεύονται μαζί για το κοινό καλό (στο ίδιο: 758). Για μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα ήταν ταυτισμένο με τη Γερμανία. Επομένως, συνδικαλιστική ή πολιτική αντιπολίτευση ενάντια στις κυβερνητικές επιλογές σήμαινε υπονόμευση της γερμανικής κοινότητας. Μετά την απαγόρευση όλων των κομμάτων και την κατάργηση του συνδικαλισμού, κριτική στο κόμμα σήμαινε κριτική προς τη Γερμανία. Όπως πολύ εύστοχα σχολιάζει ο Έρικ Φρομ, ο μέσος Γερμανός πολίτης έπρεπε να επιλέξει αν θα έμενε μόνος ή θα ανήκε στη Γερμανία (1971: 234).

3. Το παιδαγωγικό όραμα του ναζισμού

Οι εξελίξεις στην εκπαίδευση και την παιδαγωγική σκέψη μετά το 1933 στη Γερμανία ακολουθούν τις αντίστοιχες εξελίξεις στην οικονομία, την επιστήμη, τη δικαιοσύνη και τη δημόσια διοίκηση, καθώς αυτές οι σφαίρες σφραγίζονται από μία θεμελιακή σχέση: «την απόλυτη υποταγή στον αρχηγό».

Η εθνικοσοσιαλιστική παιδαγωγική, διαμορφωμένη από τα πολιτικά προτάγματα του ναζισμού, έχει αποστολή να διαμορφώσει τον «Γερμανό άνθρωπο». Ο άνθρωπος αυτός διαμορφώνεται από τις

επιθυμίες της ναζιστικής εξουσίας μέσα από τη γνώση της φυλετικής θεωρίας και της ιστορίας (Reble, 2012: 498). Οι παιδαγωγικές αρχές του εθνικοσοσιαλισμού έχουν διαμορφωθεί από τον ίδιο τον Χίτλερ στο βιβλίο του *Ο αγών μου* (1925). Σε αυτό εκφράζεται ρητά ότι το πρωταρχικό έργο της αγωγής είναι η «καλλιέργεια υγιών σωμάτων» και η «εμφύσηση ρατσιστικού πνεύματος και αισθήματος» στην καρδιά και στο νου της νεολαίας. Η αγωγή πρέπει να αφυπνίσει τη φανατική πίστη στη δύναμη και την υπεροχή της φυλής. Για τον Χίτλερ οι σκοποί της διαπαιδαγώγησης και της ανάπτυξης του μαθητή πρέπει να αποβλέπουν στην πεποίθηση πως είναι ανώτερος από τους άλλους. Και ταυτόχρονα, αλλού διακηρύσσει πως το παιδί πρέπει να διδάσκεται να ανέχεται την αδικία χωρίς να εξεγείρεται. Γενικά, οι Γερμανοί πρέπει να δέχονται και πράγματα που δεν τους είναι κατανοητά (Χίτλερ, 2006: 540).

Κυρίαρχη θέση έχει η ιστορική-πολιτική μόρφωση, αλλά φιλτραρισμένη μέσα από το πρίσμα της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας. Κατά συνέπεια, οι αρχές αυτές εξειδικεύονται στο σχολικό ωρολόγιο πρόγραμμα δίνοντας προτεραιότητα στα μαθήματα της γυμναστικής, των γερμανικών, της ιστορίας και της βιολογίας. Η ναζιστική παιδαγωγική δεν συνδέεται αποκλειστικά με τη στενή έννοια της εκπαίδευσης, δηλαδή με το θεσμό του σχολείου, αλλά με μια ευρύτερη διάσταση της διάπλασης του ανθρώπου. Έτσι, αναπτύχθηκε ένα είδος παιδαγωγικής σχέσης ανάμεσα στο ναζιστικό κόμμα και τον αρχηγό από τη μια πλευρά και στις μάζες από την άλλη. Η σχέση αυτή δεν διαμορφώθηκε αυστηρά από πάνω προς τα κάτω. Δεν είχε μονοσήμαντο χαρακτήρα. Ο Έρικ Φρομ παρατηρεί πως η προθυμία υποταγής στο ναζιστικό καθεστώς οφείλονταν κατά κύριο λόγο σε μια κατάσταση εσωτερικής κόπωσης και μοιρολατρίας από την πλευρά κομματιών της γερμανικής κοινωνίας (1971: 233).

Η αγωνία του ναζιστικού καθεστώτος αφορούσε την αναπαραγωγή του μέσω της εκπαίδευσης. Βασική αρχή θεωρούνταν η διάπλαση χαρακτήρων με βάση τις

εθνικοσοσιαλιστικές αρχές. Το σχολείο δεν υπήρχε για να προσφέρει γνώσεις αλλά κυρίως για να διαπλάθει τη γερμανική ψυχή. Οι αξίες που προκρίνονται ήταν ο милитарισμός, ο ανδρισμός, η ισχυρή θέληση (ως έκφραση της θέλησης του αρχηγού), η τιμή, η αυταπάρνηση, η ανωτερότητα της λευκής φυλής, η επιστροφή στις παραδόσεις, το αίμα ως βασικό στοιχείο της φυλετικής κληρονομιάς. Εργαλείο αυτής της παιδαγωγικής θα είναι το μάθημα της ιστορίας. Η μελέτη της ιστορίας γινόταν λανθασμένα, κατά τον Χίτλερ. Μελέτη της ιστορίας σημαίνει αναζήτηση των αποφασιστικών αιτιών που γέννησαν το ιστορικό γεγονός. Εργαλείο επίσης θεωρείται και ο δάσκαλος, ο οποίος δεν χρειάζεται να έχει ιδιαίτερες γνώσεις και πνευματικές ικανότητες. «Οι λοχίες μπορούν να γίνουν εξαιρετικοί δάσκαλοι» (Blackburn, 1985: 94).

Στα εδάφη που εισέβαλε ο γερμανικός στρατός, ιδιαίτερα σε αυτά που θεωρούνταν τμήμα της Γερμανίας, όπως η γαλλική Αλσατία, εμπεδώνεται μία κουλτούρα κατοχής. Η γερμανική γλώσσα καθιερώθηκε στα σχολεία των περιοχών αυτών και χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά γερμανικές μεταφράσεις. Η χρήση της τοπικής γλώσσας απαγορεύθηκε αυστηρά, ενώ άλλαξαν τα ονόματα των δρόμων και των ανθρώπων στο πλαίσιο της συστηματικής γερμανοποίησης των κατεχόμενων περιοχών. Οι γονείς υποχρεώθηκαν να στείλουν τα παιδιά τους σχολείο, ενώ η αντισημιτική προπαγάνδα αποτέλεσε βασικό άξονα των σχολικών εργασιών. Για παράδειγμα, ο Τόμι, ένα παιδί, που στρατολογήθηκε από τη χιτλερική νεολαία και αποτύπωσε την εμπειρία των σχολικών του χρόνων στην κατεχόμενη Αλσατία σε ένα μπλοκ ζωγραφικής και αργότερα σε ημερολόγιο, ανέφερε πως η πρώτη εργασία που ανέλαβε για το σπίτι ήταν να αναπαραστήσει το πορτρέτο ενός Εβραίου (Ungerer, 1998: 42). Στα μάτια των μαθητών ξεπρόβαλε ένας καινούργιος κόσμος. Η μηχανή ιδεολογικής προπαγάνδας των ναζι βρισκόταν σε πλήρη λειτουργία. Στην προσπάθεια να διαμορφωθεί η παιδική συνείδηση παρατηρούμε ότι οι ναζι έδιναν έμφαση στα «τελετουργικά» της

σχολικής μικροπολιτικής. Η είσοδος του δασκάλου στη σχολική τάξη συνοδεύονταν από το ναζιστικό χαιρετισμό. Το μάθημα ξεκινούσε με ένα τραγούδι για τον Φύρερ. Στην πραγματικότητα, όπως αφηγείται ο Τόμι, δεν υπήρχε πίεση για την κατάκτηση της γνώσης. Η διδασκαλία εστίαζε περισσότερο σε πρακτικά μηχανιστικά ζητήματα χωρίς την ανάπτυξη των κριτικών ικανοτήτων. Οι μαθητές δεν χρειάζονταν να σκέφτονται αφού σκέφτονταν γι' αυτούς ο ηγέτης τους (στο ίδιο: 64). Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική η αφήγηση ενός κοριτσιού, μέλους γερμανικής οργάνωσης, πως όταν σε κάποιο καμπ τέθηκαν ορισμένοι προβληματισμοί για τις υπερβολές της αντισημιτικής προπαγάνδας, η απάντηση του επικεφαλής ήταν πως ο Φύρερ γνώριζε τι έκανε και πως οι Γερμανοί όφειλαν να δέχονται και πράγματα που δεν τους ήταν κατανοτά (Scholl, 1983: 7). Τα σύμβολα του εθνικοσοσιαλισμού εγγράφονταν σε όλα τα σχολικά έντυπα και κατέκλυζαν τους σχολικούς χώρους. Ένας κόσμος συμβόλων διαπερνούσε την παιδική ματιά και το σύνολο της σχολικής κουλτούρας. Συνθήματα, όπως: «Η Γερμανία κοιτάει μπροστά», «Στη φυλή σου βρίσκεται η δύναμη», «Αίμα και χώμα», «Μάθε να θυσιάζεσαι για την πατρίδα σου», καταγράφονταν σε όλα τα εγχειρίδια εγκλωβίζοντας τη παιδική αντίληψη σ' ένα εθνικιστικό παραλήρημα (Ungerer, 1998: 77-78).

Η γερμανική νεολαία ήταν ανάγκη να μπολιαστεί με τα ιδανικά και τις αξίες του εθνικοσοσιαλισμού. Χωρίς αυτό τον σκοπό η εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να συμβάλει στην προετοιμασία της πολεμικής μηχανής για την προοπτική της «ένδοξης επιτυχίας». Οι δραστηριότητες της χιτλερικής νεολαίας, μιας αποφασιστικής πολιτικής μηχανής για την επίτευξη των επιδιώξεων του ναζιστικού κόμματος, καταστρέφουν σταδιακά όλο το προηγούμενο εκπαιδευτικό οικοδόμημα. Ήταν αναμενόμενο πως με την κατάληψη της εξουσίας το 1933 θα γίνονταν οι πρώτες άμεσες τροποποιήσεις στο αναλυτικό πρόγραμμα. Αυτό πλέον που καθόριζε την αποστολή του σχολικού θεσμού ήταν η πρόσδεσή του στη

θεμελίωση και στην επέκταση της φυλετικής κοινότητας. Σε αυτή την προοπτική δέσποζε η προπαγανδιστική αποστολή της βιολογίας. Το μάθημα της βιολογίας εξελίχθηκε σε κρίσιμο εργαλείο της ιδεολογικής λειτουργίας του αναλυτικού προγράμματος. Το περιεχόμενο του μαθήματος εξειδίκευσε τον παραπάνω στόχο και προσδιόρισε τη φύση των γνώσεων, αλλά και όσα θα έπρεπε να κάνει ο μαθητής με αυτές τις γνώσεις. Είναι φανερό ότι το σώμα της επιλεγμένης γνώσης αντιμετωπιζόταν ως ένα είδος ψυχολογικών ερεθισμάτων στο οποίο έπρεπε να ανταποκριθούν οι μαθητές. Το συμπεριφοριστικό αυτό μοντέλο, στο οποίο στηρίχθηκε το ναζιστικό αναλυτικό πρόγραμμα, αντανακλούσε ένα αγνωστικιστικό πρότυπο για τη σχέση της γνώσης με την αντικειμενική πραγματικότητα. Ο γενικός εκπαιδευτικός σκοπός εξειδικεύονταν στην αξιοποίηση της βιολογίας (αλλά και της ιστορίας και της γεωγραφίας, θα προσθέταμε εμείς) για την ανάδειξη της φυλετικής διαφορετικότητας, για την κατηγοριοποίηση των φυλών και την επιλεκτική επιβίωση. Το σχολείο εξοικείωνε τους μαθητές με την αναγνώριση του ανθρώπινου φαινότυπου ως καθοριστικού κριτηρίου της φυλετικής κατηγοριοποίησης. Οι μαθητές εξέταζαν τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων για να καταλήξουν στο συμπέρασμα της ιδιαιτερότητας της κάθε φυλής και της συγκρότησης μιας ιεραρχικής κλίμακας από τον πιο ισχυρό έως τον πιο αδύναμο. Η βιολογία έπρεπε να αποκαταστήσει το χαμένο ένστικτο των Γερμανών να αναγνωρίζουν ένα άτομο εβραϊκής καταγωγής. Για να προληφθούν πιθανοί διαταγμοί από την πλευρά των μαθητών και των εκπαιδευτικών έπρεπε να αξιοποιηθεί η επιστήμη, ή καλύτερα, μία εκδοχή της επιστήμης. Οι παραπομπές στο ζωικό βασίλειο θα πρόσφεραν μία ακλόνητη βάση στην επίλυση του προβλήματος των ιδεολογικών αποκλίσεων: είναι γενικός νόμος της φύσης πως τα ξεχωριστά είδη συνυπάρχουν με τους ομοίους τους (Simkin, 1997).

Το σχολείο πρέπει να δέχεται παιδιά από όλες τις κοινωνικές τάξεις. Θα βρε-

θούν οι πιο ικανοί και θα στελεχώσουν τις ανώτερες θέσεις του έθνους. Η επιλογή θα γίνει από τη ζωή. Όσοι καθούν θα αποδειχθεί ότι δεν είναι ικανοί. Ο λίγοι που θα μείνουν θα είναι οι εκλεκτοί. Πεποίθηση του εθνικοσοσιαλισμού είναι πως η εκπαίδευση δεν μπορεί να υπερβεί τα έμφυτα χαρακτηριστικά, να μεταλλάξει, για παράδειγμα, έναν δειλό άνθρωπο σε θαρραλέο. Μπορεί όμως να λειτουργήσει ενισχυτικά: να κάνει το δυνατό δυνατότερο. Συχνά, ωστόσο, διατυπώνεται η αντίφαση ανάμεσα στη διαμορφωτική αξία της εκπαίδευσης και στα εγγενή χαρακτηριστικά της φυλής. Ο Φύρερ θα γεννιόταν ή θα προέκυπτε από το εθνικοσοσιαλιστικό σχολείο; Την απάντηση δίνει ο Χίτλερ σε κάποιον λόγο του το 1935. Η ηγετική φυσιογνωμία θα ήταν κάτι παραπάνω από το αποτέλεσμα μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας. Θα προέκυπτε από τους ακαταμάχητους νόμους της φυσικής επιλογής (Blackburn, 1985: 58).

Τελικά, ο έσχατος σκοπός της ναζιστικής παιδαγωγικής είναι να προετοιμάσει τον νέο πολεμιστή. Η επιρροή των ναζιστικών ιδεών στην εκπαίδευση και η συμβολή της σχέσης αυτής στη διαμόρφωση της σκέψης και της βούλησης δεν πρέπει να υποτιμηθεί, αν και ήταν παροδική. Η ναζιστική παιδαγωγική αποσκοπούσε στο μετασχηματισμό της αντίληψης του γερμανικού έθνους για τον άνθρωπο και τη ζωή. Η αποτελεσματικότητα του εγχειρήματος ήταν εντυπωσιακή. Για το λόγο αυτό, ο Adorno, σε ένα κείμενό του λίγο μετά τον πόλεμο, καλεί την ανθρωπότητα να μην οδηγηθεί στη λήθη, γιατί ο ναζισμός γίνεται πιο απειλητικός, όχι όταν αντιμάχεται τη δημοκρατία, αλλά όταν βρίσκει καταφύγιο στη δημοκρατία (Adorno, 1959, 1998: 90).

Στις παραπάνω αρχές και παραδόσεις, παρά τη χρονική απόσταση που τις διακρίνει από την εποχή μας, αντιπαράββαλλουμε ένα άλλο σκεπτικό για τη μορφωτική λειτουργία και την κοινωνική αποστολή της παιδαγωγικής. Κλείνουμε, χωρίς ωστόσο να έχουμε εξαντλήσει, την ανάλυσή μας με τη συνοπτική παρουσίαση ορισμένων θέσεων (των πιο κομβικών κατά την εκτίμησή μας) της απελευθε-

ρωτικής κριτικής παιδαγωγικής, όπως αυτές έχουν ζυμωθεί από την επιστημονική συζήτηση της εποχής μας. Συνειδητοποιώντας αυτή την αναγκαιότητα, υποστηρίζουμε ότι η ναζιστική παιδαγωγική (και τα ιστορικά της αποτυπώματα) και η απελευθερωτική κριτική παιδαγωγική, η οποία αξιοποιεί, μεταξύ άλλων, και τη μαρξιστική παράδοση, αποτελούν δύο αντίπαλα θεωρητικά παραδείγματα, δύο διαφορετικές προτάσεις για τον άνθρωπο και τη ζωή. Η συγκεκριμένη απόφαση, ταυτόχρονα, υπενθυμίζει ότι αφηγήματα των καιρών μας που εξισώνουν το ναζισμό με τον κομμουνισμό, αποσκοπούν στο «ξέπλυμα» του ναζιστικού παρελθόντος και στον εγκλωβισμό του διαλόγου στο λαβύρινθο των σύγχρονων κρίσεων, οι οποίες εμφανίζουν την κοινωνική εξέλιξη στη βάση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων ως μονόδρομο και αναπόδραστο πεπρωμένο.

Στο πλαίσιο λοιπόν αυτού του σκεπτικού, υποστηρίζουμε ότι:

► Κοινωνικοπολιτικός στόχος της απελευθερωτικής κριτικής παιδαγωγικής είναι η κατάργηση της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης.

► Παιδαγωγικός σκοπός της απελευθερωτικής κριτικής παιδαγωγικής είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη του ανθρώπου και η ενιαία αντίληψή του για την πραγματικότητα.

► Η απελευθερωτική κριτική παιδαγωγική προϋποθέτει εκπαιδευτικούς αναμορφωτές διανοούμενους (και όχι λοχίες) που θα σκέφτονται και θα δρουν κριτικά. Θα αντιλαμβάνονται τις αντιφάσεις του κοινωνικών σχέσεων και θα ανιχνεύουν τις προοπτικές της αλλαγής τους.

► Η απελευθερωτική κριτική παιδαγωγική ενδιαφέρεται για τη μελέτη-κατανόηση της πραγματικής ζωής. Κατά συνέπεια, αντλεί τα μορφωτικά περιεχόμενα των παιδαγωγικών εφαρμογών της από τον ορίζοντα των ουσιαστικών προβλημάτων του λαού.

► Τέλος, η απελευθερωτική κριτική παιδαγωγική υποστηρίζει πως η προοπτική του εκπαιδευτικού μετασχηματισμού αποτελεί ρητορική διακήρυξη χωρίς τη συγκρότηση ενός σαφούς σχεδίου, μιας πολιτικής στρατηγικής που θα απαντά στο πρόβλημα της κοινωνικής αλλαγής. **T**

b

- Adorno, Th.** (1998, 1959) *Critical Models: Interventions and Catchwords*. New York: Columbia University Press. (διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/10.7312/ador13504>).
- Blackburn, G.** (1985) *Education in the Third Reich: A Study of Race and History in Nazi Textbooks*, New York: State University of New York Press.
- Darwin, Ch.** (1927) *On the Origin of the Species*, New York: Appleton and Company. Ανακτήθηκε από <http://darwinonline.org.uk>
- Harman, Chr.** (1985) *The Lost Revolution: Germany 1918-1923*, London: Bookmarks.
- Hawkins, M.** (1997) *Social Darwinism in European and American thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowy, M. & Sayre, R.** (2015) *Ρομαντισμός εναντίον καπιταλισμού*, Αθήνα: Έρασμος.
- Mose, G.** (1976) *The Crisis of German Ideology*, New York: Grosset & Dunler.
- Paxton, R.** (2006) *Η ανατομία του φασισμού*, Αθήνα: Κέδρος.
- Reble, A.** (2012) *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Scholl, I.** (1983) *The White Rose: 1942-1943*, Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Simkin, J.** (1997) "Education in Nazi Germany", *Spartacus Educational*. Ανακτήθηκε από <http://spartacus-educational.com/GEReducation.htm>.
- Spencer, H.** (1896) *The Principles of Biology*, New York: Appleton and Company. Ανακτήθηκε από https://books.google.gr/books/about/The_Principles_of_Biology.html.
- Ungerer, T.** (1998) *Tomí: A Childhood Under the Nazis*, London: Rinehart Publishing Group.
- Winkler, H.** (2013) *Βαϊμάρη: Η ανάπληρη δημοκρατία*, Αθήνα: Πόλις.
- Wolin, R.** (2007) *Η γοητεία του ανορθολογισμού*, Αθήνα: Πόλις.
- Λένιν, Β. Ι.** (1986) «Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός», στο Λένιν, Β.Ι., *Άπαντα*, τ. 18, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λούκατς, Γκ.** (1980) *Νίτσε: Κάτω από το φως του μαρξισμού*, Αθήνα: Μαρή.
- Νίτσε, Φ.** (2014) *Θέληση για Δύναμη*, Αθήνα: Πανοπτικών.
- Νίτσε, Φ.** (1999) *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, Σκόπελος: Νησίδες.
- Φρομ, Ε.** (1971) *Ο Φόβος Μπροστά στην Ελευθερία*, Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- Χίτλερ, Α.** (2006) *Ο Αγών μου*, Αθήνα: Κάκτος.